

به نام خدا

نگاهی به دیوان ناصر خسرو

مؤلف :

پرستو پرژک

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۳)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

سرشناسه: پرژک، پرستو، ۱۳۶۴
عنوان و نام پدیدآور: نگاهی به دیوان ناصر خسرو / مولف پرستو پرژک.
مشخصات نشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۱۵۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۴۰۸-۰۳۹-۴
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: دیوان ناصر خسرو
رده بندی کنگره: PN۲۱۴۸
رده بندی دیویی: ۸۰۹/۲۰۹
شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۹۳۸۶۰
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نام کتاب: نگاهی به دیوان ناصر خسرو
مولف: پرستو پرژک
ناشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۳
چاپ: زبرجد
قیمت: ۱۵۸۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب‌رسان:
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۴۰۸-۰۳۹-۴
تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	چکیده.....
۱۱	مقدمه:.....
۱۷	«زندگینامه‌ی ناصر خسرو».....
۱۸	بحثی درباره‌ی اخلاق و آشنایی با چند نظر فلسفی.....
۲۵	قوای نفس.....
۳۴	اخلاق اسلامی.....
۳۸	معاد:.....
۳۸	بهشت و دوزخ:.....
۴۰	«فضایل اخلاقی با تأویل اسماعیلیه».....
۴۲	۱ - احسان:.....
۴۳	۲ - خود شناسی برای خداشناسی:.....
۴۴	۳ - خضوع:.....
۴۴	۴ - دوستی با خاندان حق (توئی):.....
۴۶	۵ - راست‌گویی و خوی نیکو:.....
۴۸	۶ - زیارت کعبه و مراسم و اعمال حج:.....
۵۰	۷ - عقل:.....
۵۲	۸ - علم - علم ایزد - مدینه‌ی علم - خزینه‌ی علم - خازن علم:.....
۵۵	۹ - علم و عمل توأم:.....
۵۵	۱۰ - نماز و روزه و زکات.....

- فضایل اخلاقی ۵۷
- الف: «حکمت» ۶۳
- ب: عَقَّت ۶۹
- ۱- «عَقَّت» ۷۰
- ۲- «حیا» ۷۱
- ۳- «رفق» و «مدارا» ۷۴
- «صبر» ۸۲
- وقار ۸۷
- ورع ۸۸
- عقل معاش ۹۰
- حریت و آزادگی ۹۳
- سخا ۹۵
- «شجاعت» ۹۶
- ۱- کرامت ۹۹
- ۲- نَجَدت ۱۰۰
- ۳- هَمَّت بلند ۱۰۲
- ۴- سکون ۱۰۴
- ۵- حلم ۱۰۶
- ۶- صبر و ثبات ۱۰۷
- ۷- تواضع ۱۰۸
- ۸- حَمِیت، غیرت و مردانگی ۱۰۹

- ۹- رقت ۱۱۰
- د: «عدالت» ۱۱۰
- ۱- راستی و صداقت ۱۱۲
- ۲- وفا ۱۱۳
- ۳- مکافات ۱۱۴
- ۴- شفقت ۱۱۴
- ۵- تودد ۱۱۵
- ۶- تسلیم ۱۱۷
- ۷- عبادت ۱۱۸
- ۱- اسناد اعمال بد و ناپسند به خداوند قهار ۱۲۱
- ۲- تقلید ۱۲۲
- ۳- در خواب غفلت فرو رفتن ۱۲۳
- ۴- فساد غلبه‌ی جاهلان بر عالمان : ۱۲۳
- ۵- جستجو کردن معنای ظاهری شریعت ۱۲۵
- ۶- دشمنی با علم و علما ۱۲۶
- رذایل ضد عفت ۱۲۷
- ۱- « شکم بارگی و شهوت رانی » ۱۲۸
- ۲- « حرص - طمع - آز » ۱۳۱
- ۳- دروغ - مکر - حسد - کبر - خرافات - مشغول رود و سرود و نبید شدن - زنا - غیبت -
غمّازی ۱۳۳
- ۴- لواط و زنا ۱۳۶

- ۵- نگرستن به نامحرمان ۱۳۷
- ۶- افشای راز ۱۳۷
- ۷- نفاق ۱۳۷
- ۸- دروغ‌گویی و مکر و حسد ۱۳۸
- ۹- فریفته‌ی دنیا بودن ۱۳۸
- رذایل ضد شجاعت ۱۳۹
- ۱- دنائتِ همّت: ۱۴۱
- ۲- عجله و شتابکاری: ۱۴۲
- ۳- عیبجویی: ۱۴۲
- ۴- ریا: ۱۴۳
- ۵- ترس از مرگ: ۱۴۴
- ۶- مرءاء: ۱۴۴
- ۷- خفت و خواری: ۱۴۵
- ۸- ژاژ خایی: ۱۴۶
- ۹- خودآرایی: ۱۴۷
- ۱۰- خودخواهی ۱۴۷
- ۱۱- کبر و عجب: ۱۴۸
- ۱۲- غدر و حيله: ۱۴۹
- ۱۳- عصیانگری و سرکشی: ۱۵۰
- ۱۴- بی‌حمیتی: ۱۵۱
- رذایل ضد عدالت ۱۵۲

نتیجه گیری: ۱۵۲

منابع..... ۱۵۵

چکیده

ناصر خسرو قبادیانی، یکی از برجسته‌ترین شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان در قرن پنجم هجری (یازدهم میلادی)، به‌ویژه به‌خاطر سفرنامه‌اش مشهور است. او در سال ۳۹۴ هجری قمری (۱۰۰۴ میلادی) در قبادیان بلخ، در منطقه‌ای که امروزه بخشی از افغانستان است، به دنیا آمد. ناصر خسرو در ابتدا به دربار غزنویان و سپس سلجوقیان خدمت می‌کرد و در این دوران به‌عنوان دیوان‌سالار و منشی مشغول بود.

در حدود سال ۴۳۷ هجری قمری (۱۰۴۶ میلادی)، تحولی معنوی در زندگی ناصر خسرو رخ داد که او را به سمت جستجوی حقیقت دینی و فلسفی سوق داد. این تحول منجر به آغاز سفر هفت ساله‌ای شد که او را به نقاط مختلفی از جهان اسلام برد. وی از خراسان به بغداد، سپس به مکه و مدینه و بعد از آن به مصر و دیگر مناطق سفر کرد. این سفرها در نهایت به تألیف اثر معروفش، "سفرنامه"، انجامید.

"سفرنامه" ناصر خسرو یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی و جغرافیایی است که اطلاعات ارزشمندی درباره وضعیت اجتماعی، فرهنگی و دینی مناطق مختلف جهان اسلام در قرن پنجم هجری ارائه می‌دهد. او در این کتاب به توصیف دقیق شهرها، بناها، آداب و رسوم مردم و مشاهدات خود از اوضاع سیاسی و اقتصادی مناطق مختلف پرداخته است.

علاوه بر "سفرنامه"، ناصر خسرو به‌عنوان یک شاعر نیز آثار قابل توجهی به جا گذاشته است. دیوان اشعار او شامل قصاید، غزلیات و رباعیات است که مضامین فلسفی، اخلاقی و دینی دارند. اشعار او با زبانی فصیح و بیانی قوی، موضوعات عمیقی مانند حقیقت، معرفت و عدالت را بیان می‌کنند.

ناصر خسرو به عنوان یک فیلسوف و متفکر نیز شناخته می‌شود. او به فرقه اسماعیلیه پیوست و به تبلیغ عقاید این فرقه پرداخت. در دوران اقامت خود در مصر، که تحت حاکمیت فاطمیان اسماعیلی بود، ناصر خسرو با علمای بزرگ آن زمان آشنا شد و تأثیر عمیقی از فلسفه اسماعیلی گرفت.

وی پس از بازگشت به خراسان، به تبلیغ و ترویج آموزه‌های اسماعیلیه پرداخت، اما به دلیل مخالفت‌های فراوان با عقاید رسمی حاکمان وقت، مجبور به ترک منطقه و پناه بردن به مناطق کوهستانی یمگان در بدخشان شد. او باقی عمر خود را در انزوا و دور از جنجال‌های سیاسی سپری کرد.

ناصر خسرو در آثار خود به نقد فساد و بی‌عدالتی‌های اجتماعی و سیاسی زمانه خود می‌پرداخت. او خواهان اصلاحات اجتماعی و بازگشت به اصول اولیه و ناب اسلام بود و این رویکرد اصلاح‌طلبانه‌اش تأثیر زیادی بر پیروان و مخاطبانش داشت.

آثار ناصر خسرو تا به امروز مورد ت

وجه پژوهشگران و علاقه‌مندان به ادب و فلسفه قرار دارد. اشعار و نوشته‌های او، نه تنها از نظر ادبی بلکه به لحاظ تاریخی و اجتماعی نیز بسیار ارزشمند است. او با سبک و سیاق خاص خود توانسته است جایگاه والایی در ادبیات فارسی و اندیشه اسلامی به‌دست آورد.

ناصر خسرو در سال ۴۸۱ هجری قمری (۱۰۸۸ میلادی) در یمگان درگذشت، اما میراث فکری و ادبی او همچنان زنده و پویا باقی مانده است. او به عنوان یکی از روشنفکران و اصلاح‌طلبان بزرگ تاریخ اسلام، همواره مورد احترام و تقدیر است.

مقدمه:

ناصر خسرو با برخورداری از ذهنی نقاد و روحی جستجوگر، توانست دیدگاه‌های متفاوتی از اسلام و زندگی معنوی را به مخاطبان خود معرفی کند. او به ویژه در تقابل با جریان‌های فکری و مذهبی غالب زمان خود، تلاش کرد تا نوری جدید بر زوایای مختلف دین و فلسفه بتاباند. این رویکرد، او را در زمره متفکران و شاعران برجسته قرار داد که توانستند تأثیری عمیق و ماندگار بر فرهنگ و ادب فارسی بگذارند.

یکی از ویژگی‌های برجسته آثار ناصر خسرو، بیان صریح و شجاعانه‌ی او در نقد ناهنجاری‌ها و فسادهای اجتماعی و سیاسی است. او در اشعار و نوشته‌های خود، با زبانی تند و گزنده، به انتقاد از ظلم و فساد حاکمان زمانه می‌پرداخت و خواستار بازگشت به اصول اخلاقی و دینی بود. این نگاه نقادانه و اصلاح‌طلبانه‌اش، سبب شد که ناصر خسرو همواره در میان مخالفان و دشمنان سرسختی داشته باشد.

دیوان اشعار ناصر خسرو، گنجینه‌ای از قصاید، غزلیات و رباعیات است که در آن‌ها، شاعر به مضامین متعددی از جمله توحید، معرفت، عدالت و اخلاق پرداخته است. او با استفاده از زبانی فصیح و بیانی قوی، توانست احساسات و اندیشه‌های عمیق خود را به شکلی هنرمندانه و تأثیرگذار بیان کند. اشعار او، همچنان یکی از منابع مهم برای درک جهان‌بینی و اعتقادات او محسوب می‌شود.

علاوه بر اشعار، ناصر خسرو آثار نثری ارزشمندی نیز دارد. یکی از مهم‌ترین این آثار، "زادالمسافرین" است که مجموعه‌ای از آموزه‌های دینی و فلسفی او را در بر می‌گیرد.

این کتاب، نشان‌دهنده‌ی عمق دانش و فهم ناصر خسرو از موضوعات مختلف و همچنین تعهد او به تبلیغ و ترویج معارف اسماعیلیه است.

"روشنایی‌نامه" یکی دیگر از آثار مهم ناصر خسرو است که در آن به موضوعات مختلفی از جمله اخلاق، حکمت و معرفت پرداخته است. این کتاب، بازتابی از تأملات و تجربیات عمیق او در مسیر جستجوی حقیقت و معنویت است و همچنان به عنوان یک منبع مهم در مطالعه اندیشه‌های او مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ناصر خسرو در سفرهای طولانی خود، با اندیشمندان و علمای بزرگ زمانه‌اش ملاقات کرد و از دانش و تجربیات آنان بهره برد. این تعاملات علمی و فرهنگی، تأثیر زیادی بر دیدگاه‌ها و اندیشه‌های او داشت و به او کمک کرد تا با نگاهی بازتر و عمیق‌تر به مسائل دینی و فلسفی بنگرد.

یکی از جنبه‌های مهم زندگی ناصر خسرو، تلاش‌های او در جهت ترویج و تبلیغ آموزه‌های اسماعیلیه است. او با استفاده از قلم و زبان خود، به انتشار این آموزه‌ها پرداخت و به مبارزه با جهل و خرافات برخاست. این تلاش‌ها، هرچند که او را با مشکلات و مخالفت‌های زیادی مواجه کرد، اما او را به یکی از چهره‌های برجسته و مؤثر در تاریخ اسماعیلیه تبدیل کرد.

زندگی ناصر خسرو، نمونه‌ای از پیوند عمیق بین دانش و ایمان است. او با تکیه بر اصول دینی و اخلاقی، به جستجوی حقیقت پرداخت و در این مسیر، از هیچ تلاشی فروگذار نکرد. این پیوند عمیق، باعث شد که آثار و اندیشه‌های او تا به امروز همچنان زنده و الهام‌بخش باشند.

یکی دیگر از ویژگی‌های ناصر خسرو، توانایی او در برقراری ارتباط میان فرهنگ‌های مختلف بود. او در سفرهای خود، با مردمان و فرهنگ‌های متنوعی آشنا شد و توانست از این تنوع فرهنگی برای غنی‌سازی دانش و تجربیات خود بهره برد. این توانایی، به او کمک کرد تا دیدگاه‌های جامع‌تر و وسیع‌تری نسبت به جهان و انسانیت پیدا کند.

ناصر خسرو در نهایت در سال ۴۸۱ هجری قمری (۱۰۸۸ میلادی) در یمگان درگذشت. هرچند که زندگی او با چالش‌ها و مشکلات فراوانی همراه بود، اما آثار و اندیشه‌های او همچنان به عنوان منبعی الهام‌بخش و ارزشمند در میان علاقمندان به ادب و فلسفه باقی مانده است. میراث او، نشان‌دهنده‌ی تأثیر عمیق و ماندگار یک انسان متفکر و شاعر بر فرهنگ و تاریخ است.

شکّی نیست که همه خواهان نیک بختی و سعادتند و برای رسیدن به این هدف بزرگ راهی جز تزکیه و تصفیه و تهذیب نفس، یعنی کسب مکارم و فضایل و دوری از رذایل اخلاق، وجود ندارد، که انبیای عظام و اولیای کرام علیهم‌السلام بدین طریق رفته و طالبان حقیقت را به این راه دعوت کرده‌اند.

مهمترین مسأله‌ای که فراوان مورد توجه آیین مقدّس اسلام قرار گرفته و در رسیدن به کمالات و فضایل انسانی نقش اساسی دارد مسأله‌ی تزکیه‌ی نفس و پرورش روح است که به عنوان یک امر حیاتی و ضروری مطرح می‌باشد. به هر حال، برای رسیدن به فضایل و ملکات فاضله ریاضت‌های علمی و عملی لازم است. در مرحله اول، شناخت فضایل و رذایل و آگاهی از شخصیت و جایگاه واقعی انسان ضرورت دارد سپس مبارزه و مجاهدت با نفس اماره؛ چرا که اگر مجاهدت و مبارزه نباشد، انسان بر هواهای نفسانی غالب نمی‌شود و کسی که از این میدان پیروز و سربلند بیرون نیاید به مرحله‌ی فضیلت و کرامت و سلامت نفس نائل نمی‌شود و آن کس که به مرحله سلامت نفس نرسد، در روز حساب و میزان از تبه‌کاران است.

مطالعه‌ی تمدن‌ها و جوامع بشری پیشین و علل انحطاط آن‌ها در طول تاریخ، این حقیقت را بر ما روشن می‌سازد که جوامع بشری بدون برخورداری از فضایل اخلاقی و صفات حمیده و تخلّق به آنها و دوری از رذایل و صفات زشت و ناپسند نمی‌تواند قوامی داشته باشد و سعادت‌مند و موفق شود.

توجه به این که یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان، تربیت پذیری است که از آغاز پیدایش جوامع انسانی شروع شده و در طول تاریخ ادامه داشته و همچنان خواهد داشت. تعلیم و تربیت به معنی نشو و نمای عقل و روح انسانی است که نسل حاضر حاصل آموخته‌ها و تجربه‌های خود و گذشتگان را به نسل بعد منتقل می‌سازد. ترقی و تکامل و تمدن انسان‌ها در ابعاد مختلف، معلول همین تعلیم و تربیت عمومی و پیوسته است. تعلیم و تربیت تا سالیان دراز یک حرفه نبود و مسئولان خاصی نداشت، بلکه پدران و مادران و بزرگان قبیله این وظیفه‌ی مهم را انجام می‌دادند و در بیشتر مواقع توسط شاعران صاحب ذوقی چون ناصر خسرو و... در خلال شعرهایشان در مورد مسائل تربیتی و رذایل و فضایل سخن به میان آورده‌اند.

با توجه به این که در اکثر سروده‌های شاعران به فضایل و رذایل اشاره شده است، در این پایان نامه سعی شده با توجه به نکات اخلاقی و مسائل تربیتی که در دیوان حکیم فرزانه، ناصر خسرو انعکاس یافته به تفکیک مورد بررسی قرار گیرد.

با توجه به این که انسان موجودی است دو بعدی، یعنی فطرت انسانی دارای بعد نفسانی و روحانی می‌باشد، انسان هم می‌تواند سیر صعودی پیدا کند و هم سیر نزولی، در نهاد او هم گرایش به خیرها و نیکی‌ها وجود دارد و هم گرایش به شرها و زشتی‌ها، انسان هم دارای عقل و نفس لوّامه است که او را به سوی خیرها و فضیلت‌ها هدایت می‌کند و هم نفس اماره که او را به رذایل و زشتی‌ها سوق می‌دهد.

نفس انسانی هم دارای نیروی صلاح است و هم دارای نیروی فساد. آفرینش انسان بی هدف و لغو نیست. چنان که در قرآن آمده: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ. و نیافریدیم پری و آدمی را مگر برای آن که بپرستند مرا.» با این هدف آفریده شده تا با علم و عمل صالح و اخلاق نیکو روح انسانی خود را پرورش و تکامل دهد و برای زندگی خوب و نورانی جهان پس از مرگ آماده سازد، بنابراین ضرورت ایجاب می‌کند که افق اندیشه‌ی شاعران بزرگی چون ناصر خسرو مورد کنکاش و تفحص قرار گیرد و ارزش‌های

والای انسانی اشاره شده در آثارش که در اخلاق و عمل انسان بار ارزشی فراوان دارد به بحث گذارده شود.

در خصوص فضایل و رذایل اخلاقی، پژوهش‌های ارجمندی توسط علمای اخلاق که غالباً مبنای قرآنی دارد صورت گرفته است. همچنین توسط اساتید ادبیات آثار ناصر خسرو مورد مَدَاقَه و کنکاش قرار گرفته است. اما به صورت اخصّ تحقیق جداگانه‌ای که مبنای آن تطبیق سروده‌ها با فضایل و رذایل اخلاقی باشد، صورت نگرفته است.

